

kanttekeningen bij een historisch interessante reprint

Adalbert von Bornstedts "Deutsche-Brüsseler-Zeitung" van 1847-48

guido ros

De *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, die van begin januari 1847 tot eind februari 1848 door de Pruisische emigrant Adalbert von Bornstedt werd uitgegeven, is een belangrijke bron voor de geschiedenis van de Duitse en internationale arbeidersbeweging en van de Duitse emigrantenpers. Samen met het Parijse emigrantenblad *Vorwärts* (1844) behoorde de Brusselse krant tot de weinige Duitse kranten die in de tijd vóór de revoluties van 1848 zonder censuur konden verschijnen. Net als de *Vorwärts* was de *DBZ* een tijdlang een propagandaorgaan voor de Duitse communisten rond Karl Marx. Daarenboven is zij de hoofdbron voor de activiteit van twee internationalistische organisaties die in die tijd te Brussel bestonden, nl. de *Deutscher Arbeiterverein*, die onder impuls van Marx in 1847 werd opgericht en de *Association Démocratique*, die uit hetzelfde jaar dateerde.

Onlangs verscheen bij de Brusselse uitgeverij Culture et Civilisation een herdruk van dit belangrijke emigrantenblad (1). Het gaat hierbij om een uitgave van hoge bibliofiele waarde, die het resultaat is van een intense internationale samenwerking, een project dat werd gesteund door het Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales te Genève, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam en het Karl-Marx-Haus te Trier.

De uitgevers zijn erin geslaagd, de *DBZ*, die tot de pershistorische rariteiten behoort (2), op één nummer na volledig te

reconstrueren. Gepubliceerd worden ook vier karikaturen die als bijlage bij de *DBZ* verschenen. Een ervan is van de hand van Friedrich Engels en behandelt de opening van de Staten-Generaal in Pruisen in februari 1847, een gebeurtenis die in de toenmalige politieke wereld een ruime weerklank had gevonden, omdat de Duitse liberalen in het bijeenroepen van de Pruisische Staten-Generaal het begin zagen van een overgang van absolutisme naar constitutionalisme in dat op dat ogenblik bijna nog feodaal geregeerde land.

Interessant is ook het afdrucken - spijtig genoeg in omgekeerde chronologische volgorde - van de beide prospectussen van de *DBZ*. Ze stammen uit privé-collecties en geven een goed beeld van het redactionele programma dat de uitgever voor ogen had. Adalbert von Bornstedts journalistieke credo kwam, samengevat, hierop neer: vrijheid en gerechtigheid voor iedereen, godsdienst-, pers- en burgerlijke vrijheid, door wetten geregeld en gesteund op vrijzinnige constituties die alle leden van de maatschappij vertegenwoordigen, wederzijdse onafhankelijkheid van Kerk en staat, aandacht voor het probleem van de "organisatie van de arbeid" (3), emancipatie van de joden en van al diegenen die op gewelddadige manier werden onderdrukt. In zijn prospectus maakte von Bornstedt duidelijk dat zijn krant weliswaar progressief zou zijn, maar dat hij zich zou hoeden voor overdreven radicalisme. (4)

Net als dit een paar jaren eerder bij de

Vorwärts het geval was geweest, ontwikkelde de *DBZ* zich echter heel anders dan haar stichter zich had voorgesteld. Reeds tijdens het eerste trimester vond een eerste radicalisering plaats, die vooral tot uiting kwam in een toenemende anti-Pruisische houding, in het bijzonder in de kwestie van het al dan niet verlenen van een grondwet in Pruisen.

Eind februari 1847 leverde Wilhelm Wolff, een Silezische emigrant die te Brussel tot de kring van Marx-intimi behoorde, de eerste bijdrage die vanuit communistisch standpunt was geschreven. Wolff viel in de *DBZ* niet alleen de feodale krachten aan, maar ook de bourgeoisie, het privé-bezit en de concurrentie. Objectieven als persvrijheid, openbaarheid van de gerechtelijke procedure of vrijheid van vereniging - de toenmalige liberale verzuchtingen - werden door hem niet afgeschilderd als doel op zich zelf, maar als hefboom voor de heerschappij van de bourgeoisie, die op haar beurt slechts een tussenstadium zou zijn op de weg naar de heerschappij van het proletariaat.

Eind juli of begin augustus 1847 verklaarde Adalbert von Bornstedt zich bereid zijn blad in ruimere mate voor de "marxisten" open te stellen. Dit betekende echter nog niet dat hij eraan dacht Marx en zijn groep volledig de vrije hand te geven. Pas eind 1847 werd de *DBZ* het orgaan van de "Bond der Communisten", de internationale geheime organisatie die in datzelfde jaar onder impuls van Marx en Engels was ontstaan. (5) In

Deutsche-Brüsseler-Zeitung.

Redakteur: A. von Bornstedt.

N. 17. Dierter Jahrgang.

Stempel, Sonntag den 27. Februar.

1848.

Die Deutsche-Brüsseler-Zeitung, in 50 Cent, und einzelne Exemplare der Königl. Preuss. Reichs-Verfassung, so wie die in demselben Jahrgang erschienenen Hefen, sind zu haben zu 50 Cent. im Bureau der Redaktion, No. 28, der Boulevard, vor dem Königl. und Charbonniers-Port, hinter dem botanischen Garten und an den Eisenbahn-Stationen zu Brüssel, in Belgien, zu beziehen.

Wiederholungsstücke.
Die Deutsche-Brüsseler-Zeitung, in 50 Cent, und einzelne Exemplare der Königl. Preuss. Reichs-Verfassung, so wie die in demselben Jahrgang erschienenen Hefen, sind zu haben zu 50 Cent. im Bureau der Redaktion, No. 28, der Boulevard, vor dem Königl. und Charbonniers-Port, hinter dem botanischen Garten und an den Eisenbahn-Stationen zu Brüssel, in Belgien, zu beziehen.

Wiederholungsstücke.
Die Deutsche-Brüsseler-Zeitung, in 50 Cent, und einzelne Exemplare der Königl. Preuss. Reichs-Verfassung, so wie die in demselben Jahrgang erschienenen Hefen, sind zu haben zu 50 Cent. im Bureau der Redaktion, No. 28, der Boulevard, vor dem Königl. und Charbonniers-Port, hinter dem botanischen Garten und an den Eisenbahn-Stationen zu Brüssel, in Belgien, zu beziehen.

Wiederholungsstücke.
Die Deutsche-Brüsseler-Zeitung, in 50 Cent, und einzelne Exemplare der Königl. Preuss. Reichs-Verfassung, so wie die in demselben Jahrgang erschienenen Hefen, sind zu haben zu 50 Cent. im Bureau der Redaktion, No. 28, der Boulevard, vor dem Königl. und Charbonniers-Port, hinter dem botanischen Garten und an den Eisenbahn-Stationen zu Brüssel, in Belgien, zu beziehen.

Wiederholungsstücke.
Die Deutsche-Brüsseler-Zeitung, in 50 Cent, und einzelne Exemplare der Königl. Preuss. Reichs-Verfassung, so wie die in demselben Jahrgang erschienenen Hefen, sind zu haben zu 50 Cent. im Bureau der Redaktion, No. 28, der Boulevard, vor dem Königl. und Charbonniers-Port, hinter dem botanischen Garten und an den Eisenbahn-Stationen zu Brüssel, in Belgien, zu beziehen.

Wiederholungsstücke.
Die Deutsche-Brüsseler-Zeitung, in 50 Cent, und einzelne Exemplare der Königl. Preuss. Reichs-Verfassung, so wie die in demselben Jahrgang erschienenen Hefen, sind zu haben zu 50 Cent. im Bureau der Redaktion, No. 28, der Boulevard, vor dem Königl. und Charbonniers-Port, hinter dem botanischen Garten und an den Eisenbahn-Stationen zu Brüssel, in Belgien, zu beziehen.

Wiederholungsstücke.
Die Deutsche-Brüsseler-Zeitung, in 50 Cent, und einzelne Exemplare der Königl. Preuss. Reichs-Verfassung, so wie die in demselben Jahrgang erschienenen Hefen, sind zu haben zu 50 Cent. im Bureau der Redaktion, No. 28, der Boulevard, vor dem Königl. und Charbonniers-Port, hinter dem botanischen Garten und an den Eisenbahn-Stationen zu Brüssel, in Belgien, zu beziehen.

Wiederholungsstücke.
Die Deutsche-Brüsseler-Zeitung, in 50 Cent, und einzelne Exemplare der Königl. Preuss. Reichs-Verfassung, so wie die in demselben Jahrgang erschienenen Hefen, sind zu haben zu 50 Cent. im Bureau der Redaktion, No. 28, der Boulevard, vor dem Königl. und Charbonniers-Port, hinter dem botanischen Garten und an den Eisenbahn-Stationen zu Brüssel, in Belgien, zu beziehen.

Wiederholungsstücke.
Die Deutsche-Brüsseler-Zeitung, in 50 Cent, und einzelne Exemplare der Königl. Preuss. Reichs-Verfassung, so wie die in demselben Jahrgang erschienenen Hefen, sind zu haben zu 50 Cent. im Bureau der Redaktion, No. 28, der Boulevard, vor dem Königl. und Charbonniers-Port, hinter dem botanischen Garten und an den Eisenbahn-Stationen zu Brüssel, in Belgien, zu beziehen.

de laatste maanden vóór de revoluties van 1848 schreften Marx en Engels in de DBZ hun pen als voorbereiding van de redactie van het Communistisch Manifest. Net als in dit eind februari 1848 verschenen werk beklemdoonden zij in het Brusselse emigrantenblad het belang dat het proletariaat had bij een overwinning van de bourgeoisie op het koninkdom en de aristocratie en wezen zij erop dat een dergelijke overwinning noodzakelijk is als voorbereiding van de ultieme strijd tussen bourgeoisie en proletariaat en als voorwaarde voor de uiteindelijke overwinning van het proletariaat.

De hier geschetste politieke ontwikkeling van de DBZ vormt uiteraard de hoofdbrok van de korte inleidende studie die de herdruk begeleidt. In die inleiding, die van uitvoerende noten is voorzien, wordt echter ook ruime aandacht besteed aan de "externe" geschiedenis van het blad (stichting, oplage, verspreiding, weerslag, poging tot onderdrukking van de krant door Belgische en buitenlandse autoriteiten, verwijding van de DBZ). Terecht wordt er o.a. op gewezen dat het feit dat de DBZ ondanks sterke buitenlandse druk, vooral vanwege Pruisen, tot bij het uitbreken van de Franse Februarirevolutie kon blijven verschijnen, in de eerste plaats te danken was aan de principiële houding van de toenmalige Belgische ministers van justitie d'Anéthan en de Haussy.

Beiden hielden zich strikt aan de grondwettelijke garantie van de persvrijheid en waken niet voor de druk die door hun collega's-ministers en door de chef van de Openbare Veiligheid op hen werd uitgeoefend. Pas toen gevreesd werd dat de Parijse revolutie naar Brussel zou overslaan, werden van Bornstedt, Marx en enkele andere Duitse emigranten op basis van de wet op de vreemdelingen uitgewezen. Von Bornstedt en Marx vertrokken naar Parijs en poogden van daar uit - elk op zijn manier - de revolutie naar Duitsland te exporteren.

De voorstelling van de ontwikkeling van de DBZ in de inleiding tot deze herdruk lijkt ons vanuit vele oogpunten genuanceerder dan dit in vroegere studies het geval was. Vooral in de Sovjetunie en in de DDR werd het Brusselse emigrantenorgaan tot nog toe al te exclusief beschouwd als een krant die volledig door Marx en Engels werd beheerst. De uitgever wijzen erop dat ondanks de afspraken die tussen Marx en von Bornstedt waren gemaakt, de Brusselse commu-

nisten tot midden september 1847 nog geen dominerende invloed op de redactie van het blad hadden en dat Marx tot op dat ogenblik op generlei wijze bij de redactie betrokken was. Ze zijn ook van mening dat tot begin december 1847, afgezien van Marx, de communisten nauwelijks invloed op de *DBZ* hadden. Wel stellen zij dat in december 1847, na het tweede congres van de Bond der Communisten (6), een regelrechte "Redaktionsübernahme" (7) moet hebben plaatsgehad, waarbij van Bornstedts invloed sterk werd beperkt of zelfs geheel uitgeschakeld. Persoonlijk sluiten wij ons bij deze hypothese niet aan. Een grondige analyse van de artikels die tussen midden december 1847 en eind februari in de *DBZ* verschenen, toont aan (8) dat ook in de laatste maanden van het bestaan van het blad meer artikels verschenen die niet vanuit het standpunt van de klassenstrijd waren geschreven dan bijdragen waarbij dit wel het geval was. Zelfs de stukken waarin van Bornstedt zelf zich alle moeite gaf om vanop dezelfde golfhoogte als Marx en Engels uit te zenden, getuigen van een heterogeniteit in de gedachtegang die typisch was voor de gehele tendens van zijn blad, ook nadat de communisten de krant zagezegd hadden veroverd.

Ook de betrekkingen tussen van Bornstedt en Moses Hess (9), schijnen de hypothese dat de Brusselse communisten op een bepaald ogenblik de redactie van de *DBZ* volledig hebben beheerst, eerder tegen te spreken dan te bevestigen. Hoewel Hess in de *DBZ* een reeks artikels over "Die Folgen einer Revolution des Proletariats" had gepubliceerd waarover Marx en Engels allesbehalve enthousiast waren (10), vroeg van Bornstedt hem nog op 30 december 1847 een bijdrage voor zijn blad te schrijven. (11) Dat Hess ook nog eind februari 1848 toegang tot de *DBZ* had, blijkt uit een als manuscript bewaard artikel van Hess over de Februarirevolutie te Parijs, dat voor het niet meer verschenen nummer 18 van 2 maart 1848 bestemd was. (12) Hess schreef dit stuk op een ogenblik dat het tussen hem en Marx/Engels tot een definitieve breuk was gekomen. (13) Indien laatstgenoemden in de redactie van de *DBZ* werkelijk de lakens hadden uitgedeeld, lijkt het ons uitgesloten dat Hess eind februari 1848 nog de illusie zou hebben gehad dat hij in het blad een artikel gepubliceerd kon krijgen. Samengevat kan dan ook worden ge-

steld dat de *DBZ* een krant is geweest die weliswaar sinds eind december 1847 als orgaan van de Bond der Communisten werd gebruikt, dat Marx tussen september 1847 en februari 1848 een belangrijke invloed op het blad heeft gehad en dat de *DBZ* in de loop van haar bestaan steeds meer tot een spreekbuis van revolutionair-democratische en communistische ideeën werd, maar dat Marx en Engels het blad volledig in handen hebben gehad. De *DBZ* bleef tot het einde "ein rein demokratisches Blatt, das seine Spalten allen Vertretern der bürgerlichen Demokratie öffnete" (14). Dit neemt niet weg dat het Duitse emigrantenblad een historisch uiterst belangrijk verschijnsel is geweest, een feit dat door de recente heruitgave en de ermee samengaande uitstekende wetenschappelijke studie alleen maar wordt bevestigd.

Noten

(1) *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*. 1. Januar 1847 - 27. Februar 1848. Faksimile mit Einführung und Anmerkungen von Bert Andréas - Jacques Grandjanc - Hans Pelger. Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1981, BF 8.000,-

(2) Bij ons weten bestaan van het blad slechts 3 collecties. Een ervan berust in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam en omvat op enkele nummers na de eerste jaargang. Het gaat hierbij om een exemplaar uit Marx' nalatenschap dat tot in de jaren 30 eigendom was van het SPD-archief te Berlijn. In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevinden zich - op één na - de nummers die verschenen zijn tussen begin december 1847 en eind februari 1848. Een derde (eveneens onvolledige?) collectie berust thans in het Instituut voor Marxisme-Leninisme te Moskou.

(3) Het begrip "organisation du travail" was gelanceerd door de Franse socialist Louis Blanc in 1839. Blanc was van mening dat alleen de oprichting van z.g. "ateliers sociaux", die als productiecoöperaties met uniforme lonen gedacht waren, het concurrentieprincipe dat aan de kapitalistische produktieverhoudingen inherent is, kon overwinnen. Vgl. J. BRUHAT: "Der französische Sozialismus", in J. DROZ (ed.): *Geschichte des Sozialismus*, II: *Der utopische Sozialismus bis 1848*, Frankfurt/M-Berlijn-Wenen 1974, pp. 178-179.

(4) *L.c.*, p. 1.

(5) De "Bund der Communisten" was gegroeid uit de "Bund der Gerechten", een internationalistisch geheim genootschap van (vooral) handwerkers, die onder het devies "Alle Menschen sind Brüder" de gemeenschap van goederen propageerden. Tot begin 1847 waren Marx en Engels geen lid van de "Bund der Gerechten": ze gingen niet akkoord met het conspiratieve karakter van het genootschap en ergerden zich aan de ideologische verwarring die binnen de Bond heerste. Eind januari 1847 verklaarden ze zich echter bereid toe te treden, nadat de Bondsleiding

hun de verzekering had gegeven dat ze zich van de juistheid van Marx' en Engels' denkbeelden had overtuigd. Tijdens een congres begin juni 1847 stelde de Bond een ontwerp van nieuwe statuten op, waaruit bleek dat de naam was gewijzigd in Bond der Communisten en waarin voor het eerst de leus "Proletarier aller Länder vereinigt Euch" werd gebruikt. Vgl. B. ANDREAS: *Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)*, Hamburg 1969, pp. 7-24.

(6) Dit congres had plaats van 1 tot 8 december 1847 te Londen. Marx en Engels namen eraan deel, respectievelijk als vertegenwoordiger van de Brusselse en van de Parijse sectie van de Bond. Tijdens de programmadiscussies kregen zij de gelegenheid hun opvattingen uiteen te zetten, wat resulteerde in de opdracht een *Manifest der Kommunistischen Partei* uit te werken. Vgl. K. MARX/F. ENGELS: *Werke*, XVIII, Berlijn 1962, p. 95; XIX, Berlijn 1962, p. 98.

(7) *L.c.*, p. 49.

(8) Vgl. G. ROS: *De pers van de Duitse radicale en communistische emigranten te Parijs en te Brussel 1844-1848. Van Deutsch-Französische Jahrbücher tot Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, Gent 1980, pp. 801-823.

(9) Moses Hess was een vertegenwoordiger van het z.g. "filosofisch" socialisme, een richting in het toenmalige Duitse socialisme die geloofde dat de sociale kwestie door filosofische speculatie kon worden opgelost. Het "filosofische" socialisme ging ervan uit dat de belangrijkste premisse voor de verandering van de kapitalistische maatschappij in een communistische was dat de mens zich van zijn "ware" (altruïstische) natuur bewust zou worden. Een gevolg hiervan was dat de "filosofische" socialisten elke politieke activiteit afwezen en kritiek uitoefenden op het liberalisme, dat volgens hen slechts een middel was dat de bourgeoisie voor haar "egoïstische" doeleinden gebruikte. In tegenstelling tot Marx beschouwde het "filosofische" socialisme het liberalisme niet als een noodzakelijk stadium in de economische ontwikkeling. Voor de oplossing van de sociale problemen richtte het zich eerder tot de ontwikkelde burgerij dan tot het proletariaat. Wegens het veelvuldige voorkomen van het woord "waar" in de geschriften van de "filosofische" socialisten, werden ze door Marx en Engels spottend "ware" socialisten genoemd. Vgl. BRUHAT: *l.c.*, pp. 243-246.

(10) Op 23 november 1847 deelde Engels vanuit Parijs aan Marx mee dat Hess' serie in de Franse hoofdstad bij de leden van de Bond der Communisten "eine Teufelskonfusion" (MARX/ENGELS: *Werke*, XXVII, Berlijn 1963, p. 104) had veroorzaakt. Tevens verklaarde hij dat hij niet begreep waarom Marx Hess geen publikatieverbod had opgelegd.

(11) Vgl. M. HESS: *Briefwechsel*, 's-Gravenhage 1959, p. 175.

(12) Vgl. E. SILBERNER: *The Works of Moses Hess. An Inventory of His Signed and Anonymous Publications, Manuscripts and Correspondance*, Leiden 1966, p. 87.

(13) Vgl. E. SILBERNER: *Moses Hess. Geschichte seines Lebens*, Leiden 1966, p. 175.

(14) N. RJASANOFF: "Friedrich Engels: Die Bewegungen von 1847", in *Der Kampf*, VI (1913), p. 207.